

Prof. Dr. ÖMER TEOMAN'a 55. Yaş Günü Armağanı, C.I, Beta,
İst. 2002, s.645-670.

TASARIMCIYA SEÇENEK BIRAKMAYAN TASARIMLARIN HUKUKİ DURUMU

Av. DR.

CAHİT SULUK*

I. GENEL OLARAK

Çevremizde bulunan her ürün teknik, kalite, maliyet ve görünüm gibi birçok etken dikkate alınarak geliştirilir. Günümüzde tasarım, ürün geliştirmenin bir parçası haline gelmiştir¹. Modern tasarımın hakim özelliği, estetik ve fonksiyonelliği birlikte içermesidir². Bugün tasarım, hem sınai mülkiyet hem de fikir ve sanat eserlerini kapsar şekilde anlaşılmaktadır³. Tasarımcı, kural olarak sadece estetik kaygılarla hareket etmez. Estetik özellik yanında fonksiyonelliği de dikkate alarak çalışmasını yapar. Bir üründe aranan özelliklerin; *işlevsellik, estetik, sosyal yararlar ve zevke hitap eden nitelikler* olduğu dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılır⁴. Böylece tasarımcı, ürünün estetik ve işlevsellik özelliklerini birleştirmenin sonucunda, maliyeti düşüre-

* İstanbul Barosu, csuluk@hotmail.com.

1 Denicola, s. 739.

2 Tasarım, önceleri sadece bir estetik unsur olarak görülmekteydi. Bu düşünce birçok ülkenin yasalarına yansımış durumdadır. Ancak günümüzde estetik ve fonksiyonel özellikler iç içe geçtiğinden bu düşüncenin, günümüz ihtiyaçlarına uygun olduğu söylenemez. Bu doğrultuda ülkelerin yeni düzenlemelere gitmesi de sanıldığı kadar kolay olmayacaktır. Bu konuda ayrıca bkz. **Keyder**, s. 268; **Horton**, Industrial Design, s. 443.

3 Suthersanen, s. 14.

4 20. Yüzyılda tasarım anlayışı, birden çok faktörün bir arada algılanması olup, bu faktörler; zaman, yer ve ürünün üretildiği sosyal şartlar olarak sayılabilir. Bkz. **Suthersanen**, s.12.

rek ürünün değerini artırmaya ve pazarlanabilir bir ürün geliştirmeye gayret eder⁵. Bundan dolayı tasarımcı, problem çözen kişi olarak da anılmaktadır⁶. Tüm bunlara rağmen tasarım hukuku, sadece ürünün görünümünü korumaktadır. Bu durum da tasarımların hukuki korunmasını karmaşık hale getirmektedir⁷.

Burada bir tespitte bulunmak gerekir: Neredeyse üç boyutlu her ürünün görünümü, az çok o ürünün teknik fonksiyonunun sonucunda meydana gelmektedir⁸. Yani bir ürünün görünümü, çoğunlukla onun teknik fonksiyonuna bağlıdır. Sözelimi, bir yangın söndürme uçağı öyle bir tasarıma sahip olmalı ki, su deposu dolduğunda dengede gidebilmeli, yine bir marketteki el arabasının yana gidebilen tekerleklerinin tasarımı bu işleve uygun olmalıdır. Başka bir deyişle, üç boyutlu ürünlerde genellikle şekil (tasarım), fonksiyona tabidir (*form follows function*). Bundan dolayı, son zamanlarda yürürlüğe giren birçok hukuk düzenindeki tasarım mevzuatı, ürünün her iki özelliğiyle de ilgilenmektedir⁹.

İnsan zevkine (beğeni duygusuna) hitap eden tasarımlar estetik tasarımlardır¹⁰. Beğeni duygusu, kişiden kişiye ve yöreden yöreye değişebileceğinden, estetik tasarım kavramı sübjektif bir nitelik taşır. Bundan dolayı bir tasarımın estetik olup olmadığına karar vermek her zaman kolay olmayacaktır¹¹. Bir görüşe göre, tasarım hukukunda es-

5 Fryer III, s. 832.

6 Denicola, s. 739; Küçükerman, s. 26.

7 Fryer III, s. 821; Suthersanen, s. 16-17.

8 Fryer III, s. 821.

9 Burgunder, s. 2.

10 Estetik tasarımların, mutlaka sanatsal özellikte olması gerekmez. Esasen bir çalışmanın, sanat özelliği taşıyıp taşımadığını belirlemek kolay değildir. Sözelimi, bir yağlı boya çalışması sanat özelliği taşıyabilir. Ama bir otomobil parçasının tasarımı kural olarak sanat özelliği taşımaz, fakat estetik özellik taşıması mümkündür. Bununla birlikte neyin sanat olup, neyin olmadığını belirlemek güçtür. Sözelimi, otomobil parçalarının da sanat özelliği taşıyabileceği ileri sürülmüştür. Bu konuda ileri sürülen görüşler için bkz. Pistorius, s. 567 ve 568.

11 Lobello, s. 137.

tetik olma, fonksiyonel olmama anlamında kullanılmaktadır¹². Kısacası, estetik özelliği belirlerken dikkat edilmesi gereken husus, tüketicinin söz konusu ürünü satın alma kararında, o ürünün tasarımını göz önünde bulundurup bulundurmadığıdır¹³.

İşlevsel tasarımların tanımını vermek oldukça zordur. Estetik özellik, hem iki hem de üç boyutlu tasarımlarda bulunabilir. Ancak işlevsel özellik, kural olarak sadece üç boyutlu tasarımlarda bulunur. İşlevsel tasarıma bir yandan ürünün kolay kullanımı girebileceği gibi, ürünün çalışması ve performansı ile ilgili özellikleri de bu kavrama dahildir. Bazıları ise, bu kavramdan sadece teknik fonksiyonun zorunlu kıldığı tasarımları anlamaktadır¹⁴. İşlevsel tasarımlardan maksat, tüketicinin günlük ihtiyacını gideren ürün tasarımlarıdır. Burada geniş tanıma yer verilmiş olup, ürünün kolay kullanımı gibi hususlar da bu tanıma dahildir¹⁵. Genellikle estetik ve işlevsel tasarımlar bir arada bulunur. Başka bir deyişle, kural olarak bir tasarım, hem estetik hem de işlevsellik özelliklerine birlikte sahiptir. Bu konuya değinen *Green Paper* 'de tasarımın, işlevsellik ve estetik değerinin birleşmesi ile meydana geldiği ifade edilmektedir¹⁶. *Green Paper*'de ileri sürülen görüşe göre, estetik ve fonksiyonel tasarım ayırımı gereksiz olup böyle bir ayırım, mevcut sanayinin ihtiyaçlarına cevap verememekte ve çağdaş

12 Dunlop, s. 67.

13 Aynı yönde Phillips/Firth, s. 291. Anılan yazarlar, tasarımların estetik olmasını şart koşan İngiliz Hukuku bakımından değerlendirme yaparken, elektrik sigortasının tasarımından dolayı hiç kimsenin sigorta satın almayacağını, bu tür ürünleri satın alma gayesinin, daima işlevsel nedenlere dayalı olduğundan, söz konusu ürünün tasarımının korunmaya çağrı sonucuna varmışlardır.

14 Bkz. Alrc, Discussion, No: 5.2.

15 Teknik ve fonksiyonelliğin anlamlarının farklı olduğu ifade edilmektedir. Teknik, tasarım geliştirilirken metod ve prensiplerin tasarımın yapılmasını belli bir şekilde dikte etmesini ifade eder. Bir rezistansın elektromanyetik alan oluşturması için belli bir düzen içinde aletin içine yerleştirilmesi bu duruma örnektir. Fonksiyon ise, ürünün amacının dikte ettiği şekilde ilgilidir. Bir kalemtraşın işlevini yerine getirmesi için ağzının belli bir şekilde ve bu aletin belli bir bölgesinde olması zorunludur. Örnekler, Pistorius, s. 127 ve dpn. 105-106'dan alınmıştır. Topluluk ve Türk Hukukunda *teknik fonksiyon* ifadesi, her iki durumu da kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

16 Introduction to the **Green Paper** on the Legal Protection of Industrial Design, III F/513 I-EN, Brussels, June 1991, No: 5.4.1.

tasarım anlayışına uymamaktadır. Diğer bir deyişle, sadece estetik nitelikteki tasarımları koruyup, fonksiyonel tasarımları korumayan düzenlemeler, modern tasarım anlayışına uygun düşmemektedir. Bu anlayış, 19. Yüzyılın düşüncesini yansıtmaktadır¹⁷. Gerçekten son zamanlarda kanun koyucular, alternatif sunmak kaydıyla hem estetik hem de fonksiyonel tasarımları koruma altına almışlardır. Bunun en çarpıcı örneğini Topluluk Hukukundaki düzenleme oluşturmaktadır.

Hemen ifade etmek gerekir ki, *tasarım hukuku ile bir ürün ya da ürün parçasının tasarımı korunur; ürünün bizzat kendisi korunmaz*. Bazı hallerde, bir ürünün tasarımı korunduğu zaman, hak sahibi hukuken (*de jure*) olmasa da, fiilen (*de facto*) ürün üzerinde tek el imkanına kavuşur. Bu durumu dikkate alan kanun koyucular, ürünlerin tasarımının yanında, bizzat ürünün üzerinde de oluşacak *fiili korumayı* önlemek için tasarım korumasına birtakım istisnalar getirmişlerdir. Bu düşünceden hareketle belli başlı hukuk düzenleri, teknik fonksiyonun zorunlu kıldığı ürün ve parça (*must fit parça*) tasarımların koruma dışında tutmuşlardır¹⁸. Ancak estetik nedenlerden dolayı belli bir şekilde yapılması gereken, yani görsel zorunluluk arz eden ürün tasarımları (*must match parça tasarımları*) bakımından, benzer bir düzenlemeye genellikle gidilmemiş olup, kanun koyucular, bu konuda farklı tutumlar sergilemişlerdir. Aşağıda bu konu ayrıca incelenecektir.

Bir tasarım, yapımcısına ve kendinden sonrakilere hareket serbestisi tanınmalıdır. Tasarımcının alternatif tasarım yaparak rekabet edebilmesi için seçeneği yoksa, bu tür tasarımlar hukuki korumadan faydalanamamalıdır. Çünkü tasarımcıya seçenek sunmayan bir tasarımda, ta-

17 **Englert**, s. 773; **Lobello**, s. 107 vd.; **Johnston**, s. x (önsöz)'e bkz. Aksi yönde **Lahore**, s. 430. Ayrıca karşı. **Wipo**, s. 221.

Topluluk Hukukunda, tasarım korumasındaki uyumlaştırma çalışmalarının nedenlerinden birisi de tasarım hakkının yeterli düzeyde korunmamasıdır. Bundan maksat, fonksiyonel tasarımlara birçok Topluluk ülkesinin koruma sağlamamasıdır. Bkz. **Tritton**, s. 241. Fakat yazar Amerika'da fonksiyonel tasarımlar (estetik olmayan tasarımlar) korunmadığından dolayı Topluluğu bu konuda adım atmaya teşvik edecek bir karşılıklılık ilkesinin (*reciprocity*) olmadığına dikkat çekmektedir. Bkz. s. 242 dpn.28. Ancak bugün Topluluk, buna rağmen fonksiyonel tasarımların korunması yönünde tercihini yapmıştır.

18 Örneğin, Topluluk, Alman, Fransız, İngiliz, Amerikan, Benelux ve Türk Hukukunda durum böyledir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. **Suluk**, Yedek Parça, s. 134 vd.

tasarımcının o tasarıma bir katkısının bulunmadığını söylemek yanlış olmaz. Gerçi bu halde ürünü geliştiren kimselerin, söz konusu alanda fonksiyonel anlamda katkıda bulunmuş olmaları mümkündür. Burada önemli olan husus, söz konusu *ürünün tasarımına* katkının sağlanıp sağlanmadığıdır. Bu bağlamda bir tasarım, tasarımcıya ne kadar seçenek sunuyorsa, o kadar hukuki korumayı hak eder. Diğer bir deyişle, bir tasarımın, yeni ve ayırt edici özellikleri ne kadar fazlaysa, koruma kapsamı da o kadar geniş olacaktır. Bu durumu bir örümcek ağına benzetmek mümkündür. Bir örümceğin ağı ne kadar genişse, sineğin ağa takılma oranı da o kadar fazladır. Benzer şekilde, bir tasarımın yeni ve ayırt edici özellikleri ne kadar fazlaysa, benzer tasarımların bu tasarıma tecavüz etme olasılığı da o kadar artar¹⁹.

Konuya şöyle yaklaşmak da mümkündür. Bir hakkın koruma şartlarına kadar ağır ise, diğer çalışmaların bu hakka tecavüz etme ihtimali o kadar yüksektir. Benzer şekilde koruma şartlarındaki düzey düşükse, benzer çalışmaların söz konusu tasarıma tecavüz etme ihtimali de o oranda düşüktür²⁰. Bu ilke, 554 sayılı EndTasKHK'nın²¹ 10. maddesinde kabul edilen diğer bir ilkeyle tamamlanmıştır. Anılan hükme göre, "...tasarımcıya, tasarıma ilişkin özellik ve unsurlarda hiçbir seçenek özgürlüğü bırakmayan tasarımlar..." koranmayacaktır²². Bu hüküm, Topluluk Hukukundan hukukumıza olduğu gibi alınmıştır. Anılan hüküm, Topluluk Hukukunda 1998'de Topluluk Yönergesi ve 2002'de Topluluk Tüzüğü ile yasalaşmıştır²³.

Topluluk ve Türk Hukukları bakımından tasarımların estetik veya iş-

19 Bu örnek için bkz. **Horton**, Industrial Design, s. 447; **Nette**, s. 18; **Englert**, s. 779.

20 **Franzosi**, s. 60.

21 RG, 27.6.1995, s. 22326.

22 EndTasKHK'dan önce tasarımlar genel, hükümlere göre korunmaktaydı. O dönemde yapılan bir değerlendirmede de haklı olarak, ürünler arasındaki şekli benzerliğin teknik zorunluluktan kaynaklanması halinde, haksız rekabetin varlığından söz edilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Bkz. Dönmez, s. 181.

23 Directive 98/71/EC of the European Parliament and of Council of 13 October 1998 on the Legal Protection of Designs, ATRG, 28.10.1998, No: L 289/28, m.7; Council Regulation (EC) No: 6/2002 of 12 December 2001 on Community Designs, ATRG, 5.1.2002, L 3/1, m.8.

levsel olmasının bir farkı bulunmamaktadır. Yani bir tasarımın korunması için estetik olmasını şart koşan bir düzenleme bulunmamaktadır²⁴. Ancak fonksiyonel tasarımların korunmasının önemli bir istisnası vardır: *Alternatif sunmayan fonksiyonel tasarımlar koruma görmez*²⁵. Başka bir deyişle, bir ürünün kendinden beklenen işlevi (fonksiyonu) ifa edebilmesi için zorunlu olan şekil (tasarım) korunmaz. Yani, ürünün teknik fonksiyonu için zorunlu bir biçimde üretilmesi gerekiyorsa, bu ürünün tasarımı koruma görmeyecektir. Burada tasarımın, kendinden sonrakilere *ne kadar özgürlük* bıraktığında korunacağı meselesi tartışmalı bir konu olup, cevap bekleyen bir husustur²⁶.

Yukarıda da belirtildiği gibi, seçenek bırakmayan tasarımların korunmayacağı ilkesi, Topluluk Hukukundan aynen hukukumuzda aktarılmıştır. EndTasKHK'nın 10. maddesinin 1. fıkrasında; *"Teknik fonksiyonunun gerçekleştirilmesinde, tasarımcıya, tasarıma ilişkin özellik ve unsurlarda hiç bir seçenek özgürlüğü bırakmayan tasarımlar koruma kapsamı dışında..."* tutulmuştur. Yani bir ürün, ancak belli bir şekilde tasarlanarak işlevini yerine getirebiliyorsa, söz konusu ürünün tasarımı korunmayacaktır. Eğer tasarım, tasarımcıya ürüne şekil vermede seçenek sunuyorsa, o zaman korunacaktır. Bu kural birçok hukuk düzeninde kabul edilmiştir²⁷. Çünkü böyle bir kural olmasaydı tasarım korunmasının olduğu ürünler bakımından rekabet önemli derecede kısıtlanır ya da tamamen yok olurdu. Bu durum, TRIPS'de de

24 Bu konuda Amerikan Hukuku farklı bir düzenlemeyi benimsemiştir. Tasarım, farklı alternatifler sunsa dahi eğer fonksiyonel özellikler estetik özelliklere nazaran ağır basıyorsa bu tasarım korunmaz. Bu konuda **Fitzpatrick**, Volvo'nun çamurluğunun tasarımını örnek vermektedir. Yazara göre, sözü edilen çamurlukların tasarımının aerodinamik, çarpma anındaki önemi ve güvenlik gibi hususlar bakımından çok büyük önem arz ettiği, dolayısıyla bu çamurluğa verilen tasarım patentinin geçersiz olduğu görüşündedir. Bkz. s.242-243.

25 EndTasKHK m. 10; Topluluk Yönergesi m.7; Topluluk Tüzüğü m.8.

26 **Franzosi**, s. 91. Yazar birden fazla seçenek sunan tasarımların korunabileceğini ifade etmekle birlikte, bu çözümü Pandora'nın Kutusuna benzetmektedir.

27 **Alrc**, Discussion, No: 5.5. Bu durum Benelux Tasarım Hukukunda *multiplicity of forms* olarak anılır.

dikkate alınmıştır (m.25/I)²⁸.

Konuyu doğrudan ilgilendirdiği için bu çalışmada parça tasarımları üzerinde ayrıca durulacaktır.

II. PARÇA TASARIMI VE ÇEŞİTLERİ

1. Kavram

Seçenek sunmayan tasarımlara uygulamada örnek bulmak oldukça güçtür. Ancak bu düzenleme, (yedek) parça tasarımları bakımından büyük önemi haizdir. O nedenle kanun koyucu, bu düşünceden hareketle EndTasKHK'nın 10. maddesinin 2. fıkrasında şöyle bir düzenlemeye gitmiştir: "*Tasarlanan veya tasarımın uygulandığı ürünü, başka bir ürüne mekanik olarak monte edebilmek veya bağlayabilmek için ancak zorunlu biçim ve boyutlarda üretilebilen tasarımlar koruma kapsamı dışındadır*". Buna karşılık, bu maddenin son fıkrası hükmünce, yeni ve ayırt edici nitelikte olmak şartıyla, "*...farklı veya eş birimlerden oluşan modüller bir sistemde bu birimlerin birbirleriyle, sonlu veya sonsuz, çeşitli biçimlerde bağlantı kurmasını sağlayan tasarımlar...*" koruma görmeye devam edecektir. Son fıkrada modüler ürün tasarımına, alternatif sunmasa da koruma göreceği hükme bağlanmıştır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için burada bileşik ürün, yedek parça ve yedek parça çeşitlerinin açıklanması gerekir. *Bileşik ürün; ürünün sökülüp takılmasını mümkün kılan birden çok parçanın oluşturduğu üründür*²⁹. Örneğin, otomobil, buzdolabı ve çamaşır makinesi birer bileşik üründür. *Yedek parça, bileşik bir ürünün yıpranma, aşınma ya da çarpma gibi nedenlerle parça değişikliğine ihtiyaç duyması halinde orijinal parçanın yerine geçecek olan, sökülüp takılabilir parçalardır*³⁰. Kısaca yedek parça, bileşik ürünün parçalarıdır.

28 TRIPS m.25 ise, aynı konuyu düzenlerken "*...teknik veya fonksiyonel...*" ifadesi kullanılmıştır (Vurgu aslında yoktur).

29 Bkz. Topluluk Yönergesi m.1/c; Topluluk Tüzüğü m.3/c. EndTasKHK'nın mehzazı olan tasarımlarda bu hüküm bulunmadığından, hukukumuzda bileşik ürünün tanımı yoktur.

30 Bkz. **Suluk**, Yedek Parça, s. 118. Yedek parçanın tanımına, Topluluk ve Türk Hukukla-

Burada önemle belirtmek gerekir ki, yedek parçalar bileşik bir ürünün parçaları (*component parts of a complex product*) olup, herhangi bir ürünün belli bir bölgesinden veya parçasından (*part of a product*) tamamen ayrılır. İkinci duruma giren parça tasarımları, EndTasKHK'nın 3. maddesinin (a) bendinde tasarımın tanımı yapılırken düzenlenmiştir. Buna göre bir ürünün parçası herhangi bir ürün gibi, yeni ve ayırt edici nitelikteyse, 25 yıllık korumadan faydalanır. Oysa ilk durumu belirten ve bileşik bir ürünün parçalarında durum farklıdır. Bunlar, EndTasKHK'nın 5., 10. ve 22. maddelerde duruma göre farklı hükümlere tabi kılınmıştır. Sözgelimi, bir dolabının kapağının bir kısmının parçası ikinci duruma; bir otomobilin direksiyonu veya kaptası yedek parçaya örnektir.

Yedek parça tasarımı kavramı ile yedek parçaların görünümü ifade edilmektedir. Yedek parça türlerine bağlı olarak, yedek parça tasarımları da çeşitli gruplara ayrılır. Farklı açılardan bu gruplandırmayı yapmak mümkün olmakla birlikte, burada hukuki bakımdan önemli olan ayırmalara gidilecektir. Buna göre, yedek parça tasarımlarını aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür. Burada parça tasarımları kavram düzeyinde ele alınacak olup, konuyla ilgili olanlar aşağıda etraflıca incelenecektir.

2. İşlevsel Zorunluluk Arz Eden (Must Fit) Parça Tasarımları

Teknik fonksiyonunu icra edebilmesi için belli bir biçimde yapılması (tasarlanması) zorunlu olan parça tasarımlarına işlevsel zorunluluk arz eden parça tasarımları denir. Bu tür parçalar, kendinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için, ancak belli bir şekilde yapılması (tasarlanması) zorunludur. Bu zorunluluk teknik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu halde fonksiyon, tasarımı şekillendirmektedir (*form follows function*). Örneğin, bir otomobilin tekerleği yuvarlak olmak zorundadır. Tekerleği dörtgen, prizma ya da üçgen şeklinde yapmak mümkün değildir. Aksi halde tekerlek, kendinden beklenen işlevi icra edemeyecektir. O nedenle tekerleğin yuvarlak

rımda yer verilmemiştir. Buradaki tanımı, Yönergenin 14. ve EndTasKHK'nın 22. maddelerinden yola çıkılarak yapılmıştır.

şekli, tasarım korumasından yararlanamaz. Ancak lastik üzerindeki süslemeler korunur. Yine bağlantı parçaları *{interconnections}* must fit özelliktedir. Sözelimi, bir otomobilin eksoz borusu ve fren pedalının bağlantı kısımlarına ilişkin tasarımları must fit özellikte olduğundan koruma görmez.

3. Görsel Zorunluluk Arz Eden (Must Match) Parça Tasarımları

Bileşik ürünün görünümüne bağımlı olan parça tasarımlarına, görsel zorunluluk arz eden parça tasarımları denir. Bu tür parça tasarımları, bileşik ürünün genel görünümüne (tasarımına) bağımlıdır. Must match parça tasarımlarının, bileşik ürünün görünümüyle uyum sağlaması için belli bir biçimde yapılması (tasarlanması) zorunludur. Bu zorunluluk estetik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bir otomobilin kapısı, kaportası ve çamurluğunun tasarımı, bu tür tasarımlarındandır.

4. İşlevsel ve Görsel Zorunluluk Arz Etmeyen Parça Tasarımları

Bu tür parça tasarımları, bileşik ürünün genel görünümüne bağımlı olmadığı gibi bu parçaların, ürünün kendinden beklenen işlevini yerine getirebilmesi için belli bir şekilde yapılması (tasarlanması) zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bu parça tasarımlarının, herhangi bir ürünün tasarımından farkı yoktur. Örneğin, bir otomobilin koltuk tasarımı ile iç kısımlarına ve iç aynasına ilişkin tasarımlar böyledir. Topluluk ve Türk Hukukunda bunlar, bileşik ürünün genel görünümünden (tasarımından) bağımsız olarak tek başlarına değerlendirildiğinde, yeni ve ayırt edici nitelik taşıyorlarsa, herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın 25 yıllık tasarım korumasından faydalanır.

5. Bileşik Ürünün Normal Kullanımı Esnasında Görünmeyen Parça Tasarımları

Görünmeyen (*invisible*) parça tasarımlarının korunup korunmayacağı ayrı bir tartışma konusudur. Topluluk Yönergesinin 4. maddesine sonradan ilave edilen bir fıkayla, bileşik ürünün normal kullanımı esnasında görülebilir nitelikte olan parça tasarımlarının korunacağı

hükme bağlanmıştır. Diğer bir deyişle, bileşik ürünün normal kullanımı esnasında görünmeyen parça tasarımları konulmayacaktır. Bu nedenle otomobilin kaportasının altında kalan sözgelimi motor, buji ve akü gibi parçaların tasarımı korunmayacaktır. Hukukumuzda ise, görünmeyen parça tasarımlarına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.

Bu çalışmada yedek: parça tasarımı çeşitlerinden, konuyu ilgilendiren ilk ikisi üzerinde, aşağıda etraflıca durulacaktır.

III. TEKNİK FONKSİYONUN, TASARIMI ŞEKİLLENDİRMESİ

Günlük hayatta öyle durumlarla karşılaşılabilir ki, bir ürünün teknik fonksiyonu o ürünün şeklini (tasarımını) belirler. Bu halde şekil fonksiyonu İzler (form follows function). Bundan dolayı tasarımcının, o ürünün tasarımına katkısı da olmayacaktır. Kanun koyucular bu durumu dikkate alarak bir ürünün fonksiyonu, ürünü zorunlu olarak şekillendiriyorsa o ürünün tasarımının korunmayacağı hükme bağlamışlardır. Bunun nedeni ortada yeni ve ayırt edici nitelikte bir tasarımın olamayacağıdır³¹.

Eğer bir ürün dünyada ilk kez yapıldıysa bu halde söz konusu ürünün tasarımı da yenilik özelliği taşıyacaktır. Ancak, bu halde tasarım, tasarımcıya seçenek bırakmadığı için korumayı yine hak etmeyecektir. Burada söz konusu ürüne şekli, her ne kadar tasarımcısı vermişse de tasarımcı, ürünün fonksiyonunun zorlamasıyla böyle bir tasarım yapmıştır. Zaten kim olsaydı aynı şekilde bu tasarımı yapacaktı. Başka şekillerde de tasarım geliştirilebiliyorsa o tasarım koruma görecektir. Bu açıklamalar da göstermektedir ki, fonksiyonun ürünü şekillendirmesi halinde, tasarımcının ürüne tasarım hukuku anlamında bir katkısı bulunmamaktadır. Patent ve faydalı modellere ilişkin hükümler saklıdır.

Teknik fonksiyonun zorunlu kılmasından kaynaklanan tasarımların korunmamasının nedeni, bu tasarımların insanın fikri çabası sonucun-

31 Tüzük Tasarısının 9. maddesine ilişkin Resmi Yorum (*Explanatory Memorandum*).

da meydana gelmemiş olmasıdır. Çünkü bu halde tasarım, insanın faaliyetinden ziyade ürünün doğasından kaynaklanır³². Nitekim bir İngiliz Mahkeme kararında, ihtilafa konu ürünün, tasarımcının yaratıcılık yetenekleri devreye girerek mi tasarlandığı, yoksa başka seçenek olmadığı için mi böyle bir tasarımın ortaya çıktığı sorusu sorulmuş ve karar, bu sorunun cevabına bağlı olarak verilmiştir³³.

Bu tür tasarımların korunmamasının diğer bir nedeni ise, böyle bir tasarım korunursa tasarım sahibine ürünün tasarımı yanında bizzat ürünü kendisinin üzerinde de tekelleşme imkanı verilir ki, böyle bir sonuç tasarım korumasıyla bağdaşmaz. Çünkü *tasarım mevzuatı sadece ürünün tasarımını (görünümünü) korur; ürünün bizzat kendisini değil*. Gerçekten seçenek bırakmayan bir tasarım, tasarım hukukuyla korunursa o ürünün sahibine, ürünün tasarımı yanında, bizzat ürün üzerinde de tekelleşme imkanı verilir. Gerçekten ürüne katılan yeni bir işlev tasarım mevzuatıyla korunmaz. Ancak bu katkı, ürünün görünümünü değiştiriyorsa o zaman bu değişiklik tasarım hukukunun alanına girecektir. Görünümü etkilemeyen fonksiyonelliğe ilişkin katkılar faydalı model (ve patent) mevzuatına göre korunacaktır. Bundan dolayı, tasarım hukuku faydalı model hukukunun alternatifi değildir.

Seçenek bırakmayan tasarımların korunamayacağı kuralı, tasarım ve patent (ve faydalı model) hukuku arasındaki sınırı tayin eder³⁴. Her şeyden önce teknik fonksiyonu veya ürünün işlevini koruma, tasarım hukukunun sınırları içinde değildir. Bir ürünün teknik fonksiyonunu icra edebilmesi için belli bir şekilde yapılması (tasarlanması) zorunluluğu varsa, tasarım korumasının doğal sınırına gelmiş demektir. Çünkü bu özellikler, tasarımcının yaratıcılığından ziyade, teknik sonuçlara varmayı hedef almıştır³⁵. Teknik fonksiyon, patent ve faydalı model mevzuatıyla korunur. Bununla birlikte, şeklin fonksiyonu izlemesi halinde söz konusu tasarım, otomatik olarak tasarım korumasından dışlanmamıştır. Söz konusu tasarımla ilgili olarak sorulacak olan

32 Bu konuda ayrıca bkz. **Horton**, Industrial Design, s. 442.

33 Bkz. *Ampv.Utilux* (1972) R.P.C. 103.

34 **Beier**, s. 851; **Phillips**, s. 84.

35 **Beier**, s. 855.

iki sorunun cevabı da olumluysa, bu tasarıma koruma sağlanmayacaktır. Bunlardan ilki, tasarım sayesinde teknik bir fonksiyon elde edilmiş midir? İlgili tasarımın koruma dışında tutulabilmesi için bu sorunun cevabı tek başına yeterli değildir. İkinci soruya da olumlu cevap verilmelidir. Diğerisi ise, bu teknik fonksiyon ancak bu tasarım sayesinde mi elde edilebilmektedir? Bu soruya da olumlu cevap veriliyorsa o zaman söz konusu tasarıma koruma sağlanamaz³⁶.

Türk İçtihat Hukukuna bakıldığında teknik zorunluluk nedeniyle yapılan taklidin haklı olarak konulmayacağı sonucuna varılmıştır. Söz gelimi, haksız rekabet hükümlerine göre görülen bir davada teknik zorunluluk olmadığı halde davacının ürününün tasarımı taklit, haksız rekabet teşkil edeceği benimsenmiştir³⁷.

Tasarımcılar, ürünleri tasarlarken sadece estetik kaygılarla hareket etmezler. Estetik nedenlerin yanında, ürünün kullanışlı olması (ergonomi), maliyetinin düşürülmesi ve fonksiyonellik de tasarımcıların ilgi alanına girer. Bu nedenle, Topluluk ve Türk Hukukunda estetik olmayan, ancak daha sonraki tasarımcılara, aynı ürünü başka şekilde tasarlama seçeneği sunan tasarımlar da koruma görür. Bu düzenleme, ihtiyaçlara uygun olduğundan dolayı yerinde bir düzenlemedir³⁸.

Yukarıda da belirtildiği gibi seçenek bırakmayan ürün tasarımına, uygulamada örnek bulmak oldukça güçtür. Sözgelimi, güneş enerjisiyle çalışan yeni bir otomobil yapıldığını ve güneş enerjisini depolama işlevini gören panelin de lastiğe yerleştirildiğini farz edelim. Bu halde güneş enerjisini depolama işlevi gören panel, sadece bir şekilde yapıldığında (tasarlandığında) enerjiyi depolayabiliyorsa, bu panelin tasarımı korunmayacaktır³⁹. Yine piyasaya sunulan bir iplik, örüldüğünde ortaya aynı tür desen çıktığı düşünölsün. Deseni yapan firmalardan birisi, yapmış olduğu bu desen için endüstriyel tasarım belgesi almıştır. Eğer bu desen korunacak olursa, otomatik olarak iplik üzerinde de

36 **Phillips**, s. 84-85.

37 11.HD, 7.7.1998,E.1998/5217,K.1998/5233(FMR, C.I, s. 2, s. 212-214).

38 Aynı yönde **Green Paper**, No:5.41; **Englert**, s. 773. Aksi yönde **Lahore**, s. 430.

39 Örnek **Phillips**, s. 86'dan alınmıştır.

belge sahibine tekel imkanı verilir ve bundan sonra hiç kimse söz konusu ipliği üretiminde kullanamaz. İşte kanun koyucu bu durumu dikkate alarak 10. maddedeki düzenlemeyi getirmiştir.

EndTasKHK'nın 10. maddesinin 1. fıkrasındaki hüküm, özellikle bazı ürünlerin bir kısım özelliklerine veya bazı kısımlarına uygulanabilir. Bir tasarımın bazı özellikleri, ürünün kendisinden kaynaklanabilir⁴⁰. Dolayısıyla bu hükmün uygulama alanı, her ne kadar bir ürünün tamamının tasarımında mümkün olmasa dahi, bazı özellikleri bakımından devreye girebilecektir⁴¹. Bu durum, marka hukukunda mutlak ret nedenlerinden olan "*malın özgün doğal yapısından ortaya çıkan şeklini veya bir teknik sonucu elde etmek için zorunlu olan...işaretler*" e benzemektedir (MarKHK m.7/e). Yukarıda verilen tekerleğin tasarımı örneği burada hatırlanmalıdır⁴².

Gerçekten tasarımcılar bir ürünü tasarlarken, o ürünü fonksiyonel ve kullanılabilir bir şekilde tasarlamaya çalışır. Bazen bir ürün, tasarımcıya birden çok alternatif sunmakla birlikte, esas olarak (*primarily*) tek alternatif sunar. Diğer alternatifler maliyet, ergonomi veya estetik gibi herhangi bir nedenle tercih edilmeyebilir. Bu halde söz konusu tasarımın alternatif sunduğu sonucuna varılacak mıdır? Yine burada mahkemelerin bu hükmü uygularken ergonomi ve üretim faktörleri ile üretim maliyeti gibi hususları dikkate alıp almayacağı üzerinde durmak gerekir. Ayrıca yaygın olan ya da standart hale gelmiş tasarımların dikkate alınıp alınmayacağı önemlidir. Ayrıca ürün geliştirme metot ve ilkelerinin göz önünde bulundurulup bulundurulmayacağı da uygulamada ayırt edici niteliğin belirlenmesinde etkili olabilecek hu-

40 Phillips and Firth, s. 286.

41 Bu nedenle, *Alrc'nin* bu hükmü, yedek parça tasarımları (*mustfit*) haricinde, gerek olmadığı görüşüne katılmak mümkün değildir. *Alrc'*ye göre esas olarak (*primarily*) tasarımcıya seçenek imkanı sunmayan tasarımların korunmayacağı konusunda istisna hükmüne, yedek parça tasarımları hariç, yer vermek de gereksizdir. Çünkü bu durum tasarımın yeni ve ayırt edici nitelik incelemesinde göz önüne alınacaktır. Bkz. Discussion, Proposal No:5.

42 *Arkan*, konuyu markalar bakımından incelerken bu duruma örnek olarak, burun damlasının kullanılabilmesi için ilaç şişesine verilmesi zorunlu şeklin marka olarak tescil edilemeyeceğini belirtmektedir. Bkz. C.I, s. 85 dpn.69. Bu şişenin anılan şekli tasarım olarak da tescil edilemeyecektir.

Suslardır⁴³. Burada sadece konuyla ilgili olan sorunlara değinilecektir.

Amerikan Hukukuna baktığımızda bu anlamı ifade etmek için farklı kavramlarla karşılaşmaktayız. Amerikan İçtihat Hukukunda, alternatif sunan ve fakat şeklin fonksiyonu takip etmesine imkan veren tasarımlara *de facto* fonksiyonellik; alternatif sunmayan, yani o ürünün işlevini yerine getirebilmesi için sadece bir şekilde (biçimde) tasarlanması zorunlu olan tasarımlar için ise, *de jure* fonksiyonellik denmektedir. Diğer bir deyişle, *de facto* fonksiyonellik, alternatif sunan ama teknik bir sonucu en iyi o biçimle elde edilen tasarımın özelliğidir. *De jure* fonksiyonellik ise, ürünün kendi özelliğinden kaynaklanır veya teknik / mekanik bir sonucu elde etmek için zorunlu biçimdir. Amerikan Hukukunda, *de facto* özellik taşıyan tasarımlar korunurken, *de jure* özellikte olanlar korunmaz⁴⁴.

Kanımcıca, Topluluk ve Türk Hukukundaki düzenlemenin lafzından yola çıkarak buradaki hükmü dar yorumlamak gerekir. Ergonomi, üretim faktörleri ve maliyet gibi nedenlerden dolayı tasarımın alternatif sunmadığım ileri sürerek, özgün tasarımları taklide imkan vermek doğru değildir. Çünkü burada fikri bir ürün vardır ve tasarım hukuku anlamında bu fikri ürünün korunması gerekir. Nitekim öğretilerde genel kabul bu yöndedir⁴⁵. Bununla birlikte Topluluk Hukukunda bağlantı parçalarının tasarımını düzenleyen 7/II. maddesinin Resmi Yorumuna göre, burada zorunlu biçim ve boyutta üretilen bağlantı tasarımları, seçenek özgürlüğü bıraksa dahi korumadan faydalanamaz⁴⁶. Bu yoruma göre, metinde geçen *sadece (solely)* ifadesi, *esas olarak (primarily)* anlamına gelmektedir. Ancak önemle belirtelim ki, bu yorum sadece bağlantı parçalarının tasarımı bakımından geçerlidir. Bağlantı tasarımlarının dışındaki tasarımlar için ise, tasarım birden çok alternatif sunuyorsa koruma görecektir.

⁴³ Bu konuda ayrıca bkz. **Suthersanen**, s. 39.

⁴⁴ **Pistorius**, s. 575.

⁴⁵ **Franzosi**, s. 91; **Kur**, European Design, s. 18; **Armitage**, s. 106.

⁴⁶ Topluluk Tüzük Tasarısının 9. maddesinin Resmi Yorumu. Bu düşünce farklı hukuk düzenlerinde de benimsenmiştir. Amerikan Hukuku için bkz. **Horton**, Designs, Shapes and Colours, s. 313; İngiliz, İtalyan ve İspanya Hukuku için bkz. **Firth**, s. 44 .

Sonuç olarak denebilir ki, tasarım korumasının hedefi olan yeniliği teşvik ve ödüllendirme, bunun sonucunda da toplum ve ülke ekonomisinin kazançlı çıkması ile bu ilke arasında paralellik vardır. Kendinden sonrakilere tasarım özgürlüğü bırakmayan bir tasarım, rekabeti yok ederek tekelleşme sağlar. Hatta burada, tasarım hukuku anlamında fikri bir yaratıcılığın olduğu da şüphe götürür. Herkesin aynı şekilde tasarlamak zorunda olduğu bir tasarımda özgünlük olduğu iddia edilemez. O nedenle bu düzenleme yerindedir⁴⁷.

IV. İŞLEVSEL ZORUNLULUK ARZ EDEN (MUST FIT) PARÇA TASARIMLARI

İngiliz Hukukunda must fit olarak ifade edilen ve işlevsel zorunluluk arz eden parça tasarımları, birçok hukuk düzeni tarafından koruma dışında tutulmuştur. Must fit parça tasarımları koruma görürse tasarım, sahibine sadece tasarım üzerinde inhisari yetkiler vermekle kalmaz, ayrıca ürün üzerinde de tekel hakkı verir. Bu durum tasarım korumasıyla bağdaşmaz. İşlevsel zorunluluk arz eden parça tasarımlarının, tasarım korumasından istisna tutulmasının altında yatan düşünce, tasarım koruması yoluyla bazı kişilerin bir parça üzerinde tekel kurmasını önlemektir. O nedenle bu tür parçaların belirlenmesinin hukuki bakımından büyük önemi vardır.

Öğretide işlevsel zorunluluk arz eden tasarımların kapsamı tartışmalıdır. Ayrıca hukuk düzenlerindeki düzenlemelerin de farklılık gösterdiği unutulmamalıdır. Sözgelimi, bu kavram İngiliz Hukukunda çok geniş bir şekilde yorumlanmaktadır. *House of Lords*'un önüne gelen bir davada, bir çamaşır makinasının elektrik terminaline ait tasarımın tüm özellikleri fonksiyoneldir. Çünkü bu makinanın elektrik termina-

⁴⁷ **Phillips**, s. 84. Yazara göre, fonksiyonellik kavramı üye ülkelere yabancı bir kavram olmamakla birlikte, üye ülke hukuklarında farklı standartlara tabidir. Bkz.s.85. Anılan hüküm, Topluluk Hukukunda en çok tartışılan konulardan biridir. Normalde böyle bir problem, rekabet hukuku kurallarıyla çözümlenir. Ancak Avrupa'da otomobil sektöründe rekabet kurallarının işletilememesi, EndTasKHK'nın m. 10/II'ye karşılık gelen Topluluk Yönergesi, m.7/(2) ve Topluluk Tüzüğü m.8/(2) hükmünün kabulünü gerekli kılmıştır. Başka bir deyişle, bu düzenlemenin altında yatan neden, otomobil yedek parçalarında rekabet ortamını sağlamaktır. Bkz. **Phillips**, s. 88.

linin tasarımı, performansı ile değerlendirilip hiçbir şekilde görünümüyle değerlendirilmeyecektir, Bundan dolayı mahkeme, söz konusu tasarımın korumadan faydalanamayacağına hükmetmiştir⁴⁸. Mahkeme burada alıcının, bu ürünü sadece fayda (*utility*) amacı güderek satın aldığını, estetik görünümünün alım kararında rol oynamadığını, bundan dolayı bu tasarımın koruma görmeyeceği sonucuna ulaşmıştır⁴⁹. Yedek parça tasarımına ilişkin İngiliz Hukukundaki ilk önemli karar budur. Bu karar fonksiyonellikle estetik özelliği birlikte ele almıştır⁵⁰.

Hukukumuzdaki düzenleme incelendiğinde şu hususların dikkat çekici olduğu görülecektir. EndTasKHK'nın 10/11. maddesinde, bir ürünü veya parçayı başka ürüne veya parçaya mekanik olarak bağlayan ya da iki ürünün veya parçanın birbirine yerleşmesini sağlayan özellikler koruma dışında bırakılmıştır. Bağlantı tasarımının, kendi başına bir tasarım mı, yoksa bir tasarımın parçasını mı teşkil ettiği hususu hukuki olmaktan ziyade teknik bir konu olup her somut olayda bilirkişi marifetiyle buna mahkeme karar verecektir⁵¹. İç bağlantı elemanları, *monte etmek* ya da ürünleri birbirine bağlamak için zorunlu olarak *aynen üretildiyse*, bu parçaların tasarımı koruma görmez. Tüm bağlantı özelliklerinin (tasarımlarının) koruma istisnası sayılıp sayılmayacağı konusu açık değildir. Hükmün lafzına bakılırsa koruma istisnasının çok sınırlı tutulduğu görülecektir. EndTasKHK m.10/II'da *"...ancak zorunlu biçim ve boyutlarda üretilebilen tasarımlar koruma kapsamı dışındadır"* ifadesine yer verilmiştir. Herhangi bir şekilde alternatif sunan tasarımlar korumadan faydalanacaktır. Sözgelimi, eksoz borusunun arabaya bağlantısını sağlayan tasarımın (bağlantı tasarımı), yani bağlantıyı sağlayan kısımların eni, boyu, kalınlığı veya dış sayısı gibi özellikler korunmaz. Eksoz borusunun diğer kısımları-

48 Amp Inc. V. Utilux Pty.LTd kararı (1972) R.P.C. 103 (**Howe, Q.C.**, s. 38-39'dan naklen). Aynı şekilde İngiliz Hukukunda eksoz borusunun tamamının tasarımı koruma dışıdır. Bkz. **Phillips**, s. 89 ve oradaki *dpn.* 112. Aksi yönde **Bainbridge**, s. 501.

49 İngiliz Hukukunda bir tasarımın hukuken korunması için estetik özellikte olması gerekir. Bkz. Registered Design Act. m. 1.

50 **Cornish**, s. 491.

51 **Phillips**, s. 88.

nın tasarımı korunur⁵².

Topluluk Hukukundaki son düzenlemeye bakıldığında işlevsel zorunluluk arz eden parça tasarımlarına ilişkin koruma istisnasının kapsamı biraz daha genişlemiştir⁵³. Sonuç olarak denebilir ki, bir ürünü başka bir ürüne monte ederek veya bağlayarak her iki ürünün de fonksiyonunu icra edebilmesi için zorunlu olan tasarımlar koruma kapsamı dışındadır. Koruma istisnasını genişleten ifade ise, *her iki ürünün de fonksiyonunu icra edebilmesi için zorunlu olan tasarımlardır*⁵⁴. Bu halde, tasarım alternatif sunsa da korumadan faydalanamayacaktır. Anılan hüküm, özellikle otomobil yedek parça sektöründe rekabet kuralları uygulamada işlemediği gerekçesiyle kaleme almıştır⁵⁵. Hukukumuzdaki düzenlemeye göre ise, bir tasarım birden çok alternatif sunuyorsa korunacaktır.

Burada son olarak, işlevsel zorunluluk arz eden parça tasarımlarına ilişkin koruma istisnasının, uygulamada bazı belirsizliklere yol açabileceğine dikkat çekmek gerekir. Sözelimi, bir bağlantı tasarımı birden çok alternatif sunmasına rağmen, sadece iki veya üç alternatif sunuyorsa durum ne olacaktır? Türk Hukukundaki mevcut düzenlemeye göre, birden çok alternatif sunduğu için böyle bir tasarım koruma görecektir. Ancak sadece iki veya üç alternatif sunan tasarım da gerçekte alternatif sunmuyor demektir. Bu yönüyle Türk Hukukundaki düzenleme eleştiriye açıktır⁵⁶.

V. GÖRSEL ZORUNLULUK ARZ EDEN (MUST MATCH) PARÇA TASARIMLARI

Bileşik bir ürünün, görünümüne bağımlı olan parça tasarımlarına gör-

52 Aynı yönde **Alrc**, Report, No: 16.2.

53 Bkz. Topluluk Yönergesi, m.7/(2); Topluluk Tüzüğü m.8/(2). Ayrıca bkz. **Phillips**, s. 89.

54 Fazla bilgi için bkz. **Phillips**, s. 89.

55 **Groves**, s. 241; **Phillips**, s. 87-88. Yazarın verdiği bilgiye göre, bugün yapılan çalışmalar göstermektedir ki, elektronik sektöründe olduğu gibi birçok sektörde standartlaşmaya gidildiğinden dolayı bu hüküm, diğer sektörlerde fazla uygulama alanı bulmayacaktır. Bkz. s. 87 dpn.107.

56 Topluluk Hukuku bakımından aynı yöndeki bir değerlendirme için bkz. **Franzosi**, s. 91.

sel zorunluluk arz eden parça tasarımları dendiğine yukarıda işaret edilmişti. Bu tür parça tasarımlarının koruma görüp görmeyeceği Topluluk Hukukunda çok önemli tartışmalara neden olmuş, bugün hem Yönerge hem de Tüzük yasalaşmasına rağmen bu sorun henüz çözümlenememiştir. Şimdilik kaydıyla (*stand stili clause*) üye ülkeler, bu konudaki mevcut mevzuatlarını muhafaza edeceklerdir. Ancak üye ülkeler pazarı liberalize edecek yönde var olan düzenlemelerinde değişikliğe gidebilir. Tüzükte ise, bir uzlaşma sonucunda Konsey bu konudaki politikasını belirleyinceye kadar bu tür parça tasarımlarının konulmayacağı hükme bağlanmıştır (m. 110). Yani Tüzük de Yönerge gibi şimdilik kaydını taşımaktadır (*stand stili clause*). Sorun hakkında burada ayrıntıya girilmeyecek, kısa bir değerlendirme yapılacaktır⁵⁷.

Kanımcıca, soruna şöyle yaklaşmak gerekir;

a) *Teknik fonksiyonun zorunlu kıldığı tasarımların korunmamasına ilişkin düşünce, estetik fonksiyonun zorunlu kıldığı tasarımlar bakımından da geçerlidir*⁵⁸. Bir otomobilin eksoz borusunun ana gövdeye bağlantı noktasının şekli (tasarımı), orijinalin aynısı olmazsa (*must fit*) işlev görmez. Aynı şekilde, otomobilin kapısının dış şekli (tasarımı), orijinalin aynısı olmazsa söz konusu kapı teknik işlevini görebilir, ancak estetik işlevini (*must match*) yerine getiremeyecektir. Diğer bir deyişle, kapı açıp kapanabilir. Bu nedenle, otomobilin teknik fonksiyonuna bir zarar gelmez. Buna karşılık, kapının tasarımını tüketicilere kabul ettirmek mümkün olmaz. Örneğin, bir Mercedes otomobile, BMW'nin kapısını takmak, teknik bakımdan mümkün olsa dahi estetik (görsel) bakımdan mümkün değildir. Aynı şekilde, BMW'ye de Mercedes kapısı takılamaz. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bir otomobilin kapısının değiştirilmesi ya da tamir edilmesi gerekiyorsa, orijinal kapının görünümünü ona kazandırmak, görsel açıdan adeta bir zorunluluktur.

b) *Görsel zorunluluk arz eden (must match) parça tasarımları, hukuki korumadan faydalanırsa, tasarım korumasının sınırları aşılmış olur.*

57 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. **Beier**, s. 840 vd; **Kur**, Freeze Plus, s. 620 vd; **Suluk**, Yedek Parça, 164 vd; **Suluk**, Onarım Amaçlı Kullanım, s. 269 vd.

58 Aksi yönde **Beier**, s. 851.

Şöyle ki, tasarım mevzuatı yeni ve özgün tasarımları koruma altına alarak bunların geliştirilmesini teşvik eder. Bunun sonucunda da toplum ve ülkeye fayda sağlanır. Ancak anılan parça tasarımlarının korunmasıyla bu amacın gerçekleştirilmesi bir yana, hukuki koruma tekelleşmeye yol açmaktadır. Hatta denebilir ki, *bu koruma, tasarım korumasının sınırlarını aştığı gibi. patent: korumasının sınırlarını dahi zorlamaktadır*. Patent mevzuatı ile buluşlar korunur ve bunun sonucunda hak sahibi sınırlı bir süre buluş üzerinde inhisari bir hakka kavuşur. Ancak, söz konusu buluşun işlevini yerine getirebilecek başka buluşlar yapmak mümkündür. Örneğin, otomobiller için yeni bir fren sistemi bulan X şahsı, bu buluşuyla üçüncü kişilerin, söz konusu frenin yerini tutacak ama ondan farklı yeni bir fren yapmasını engellemez. Deyim *yerindeyse patentin korunması, ikame buluşlara engel olmaz*. Oysa görsel zorunluluk arz eden parça tasarımlarında, durum böyle değildir. Yani *bu tür parça tasarımları korunursa, ikame tasarım yapmak mümkün olmayacaktır*; Bu tasarımlara bir defa hukuki koruma sağlandığında, üçüncü kişilerin ikame tasarım yapma özgürlüğü estetik bakımdan mümkün olmadığı gibi hukuki bakımdan da bunların aynısını yapmaları yasaklanmış olacaktır. Böylece bileşik ürün (otomobil) üreticisine, fiilen (*de facto*) bu yedek parçalar üzerinde tekelleşme imkanı verilecektir. Oysa tasarım mevzuatı, ürünlerin bizatihi kendisini korumaz, sadece ürünlerin tasarımını (görünümünü) korur.

VI. MODÜLER ÜRÜN TASARIMLARI

EndTasKHK'nın 10. maddesinin 3. fıkrasında seçenek bırakmayan tasarımlarla ilgili olarak özel bir düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre, yeni ve ayırt edici nitelikte olmak koşuluyla, farklı veya eş birimlerden oluşan modüler bir sistemde⁵⁹ bu birimlerin, birbiriyle sonlu veya sonsuz olarak çeşitli biçimlerde bağlantı kurmasını sağlayan tasarımlar korumadan faydalanır.

Uygulamada, istisnanın istisnası olarak kaleme alınan modüler ürün

⁵⁹ **Fellner**, bu hükmün kapsamına, iç içe geçirilen kutu gibi nesnelerin (*internestibility*) ve iç içe yığılan nesnelerin (*interstackibility*) tasarımlarının da dahil olduğu görüşündedir. Bkz. s. 280.

tasarımının kapsamını belirlemek kolay görünmemektedir. Modüler ürünlerdeki tüm bağlantı parçalarının tasarımı 10. maddenin 3. fıkrası hükmüne girmez. Bu hüküm, *sadece iç bağlantılarla, değiştirilebilir bağlantı parçalarının tasarımı kapsamaktadır*. Diğer bağlantı parçalarının tasarımı işlevsel zorunluluk arz ediyorsa konulmayacaktır. İşte bu iç içe geçme ve değiştirilebilme özelliği sağlamayan modüler ürünlerdeki bağlantı parçalarının tasarımı, 2. fıkra hükmüne girebilecek ve böylece korumadan yararlanamayacaktır. Vurgu yapmak gerekirse, *modüler ürünlerin sadece kendi içinde değiştirilebilirlik özelliğini yansıtan tasarımları* korunur. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bu hüküm, belli sektörler dikkate alınarak konmuştur. Söz gelimi, bir otomobilin bağlantı tasarımları koruma görmezken, bir oyuncak otomobilin bağlantı parçaları koruma görecektir⁶⁰. Yine bir sandalyenin diğer sandalyelerle iç içe geçmesini sağlayan bir tasarım korumadan faydalanır. Benzer şekilde, modüler mobilya ve Lego tuğlalarına ilişkin tasarımlar da korunacaktır.

Modüler ürünlerin varlığı, tasarımlarına bağlıdır (*function follows form*). Bunların tasarımı olmazsa, kendileri de olmaz. Yani bu ürünlerin tasarımı, başlı başına ticari bir değer taşımaktadır. Kanun koyucunun, burada tasarım hukukunun, ürünü korumayıp tasarımı koruyacağı temel kuralına bir istisna getirdiğini görüyoruz. Modüler sistemde, bağlantı elemanlarının tasarımı teknik fonksiyon zorunlu kılarsa da korunur (m.10/III). Ancak, tekrar önemle belirtelim ki, modüler sistemdeki bağlantı elemanı haricindeki kısımların tasarımı, teknik fonksiyon gereği ise, bunların tasarımı korunmaz⁶¹.

Modüler ürün tasarımlarına ilişkin bu düzenlemenin yerindeliği üzerinde durmak gerekir. Hemen belirtelim ki, öğretilerde bu hüküm eleştirilmiştir⁶². Bu düşünceye göre, işlevsel zorunluluk arz eden (*mustfif*) parçaların tasarımı koruma görmediğine göre, modüler ürünlerdeki

60 Phillips, s. 90.

61 Beier, s. 856.

62 Beier, s. 855-856. Yazar, belli sektörlerin lobi faaliyeti sonucunda bu tür özel düzenlemelere gidildiği, bunun Topluluk Hukuku bakımından sağlıksız olduğu, hukuki düzenlemelerin kendi içinde uyum arz etmesi gerektiği düşüncesindedir. FICPI da 1994 yılında yaptığı bir çalışmada aynı görüşü benimsemiştir (Pistorius, s. 152'den naklen).

bağlantı parçalarının tasarımı da koruma görmemesi gerekir. Çünkü bu tasarımlar da işlevsel zorunluluk arz etmektedir. Kanımca bu düşünceye katılma olanağı yoktur. Modüler ürün tasarımının alternatif bırakmayacak bir şekilde de olsa korunmasının nedeni, bu tür ürünlere aslını, şekli vermesidir (*function follows form*). Yani bu şekil olmazsa, böyle bir ürün de olmaz⁶³. Bundan dolayı bunlar için istisna hükmü konmuştur. Eğer böyle bir düzenlemeye gidilmeseydi rakipler kolayca çok büyük emek ve harcama yapılarak piyasaya sürülen tasarımları kopya edip kendilerine mal ederek büyük çıkarlar sağlayabilirdi⁶⁴. Sözelimi, bir otomobilin yedek parçasını üreten üçüncü kişi, sadece yedek parçayı satar. Otomobilin kendisini yedek parçayı üreten firma değil; otomobil üreticisi satar. Oysa bir Lego oyuncağında durum, farklıdır. Lego oyuncağında, EndTasKHK'nın 10. maddesinin 3. fıkrası hükmü olmazsa Lego firmasına satacak bir şey kalmaz. Böylece üçüncü kişiler istedikleri gibi lego oyuncakları üretip satabilir⁶⁵. Yine oyuncak otomobilde de durum böyledir.

Burada son olarak üzerinde durulması gereken diğer bir husus, bir tasarımın teknik fonksiyon için zorunlu olup olmadığına kimin karar vereceği sorusudur. Bu konuda Topluluk ve Türk Hukukunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Kanımca konu teknik ve özel bilgiyi zorunlu kıldığından, bu soruya ilgili alanın uzmanı şeklinde cevap verilmelidir⁶⁶.

VII. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tasarımların korunması için düzeyin yüksek tutulmasından dolayı ürünün fonksiyonunun zorunlu kıldığı tasarımların, korumadan mahrum bırakılması eleştirilmiştir⁶⁷. Bu düşünceye göre, zaten teknik

⁶³ Burada tasarım koruması patentteki buluşla benzerlik arz etmektedir.

⁶⁴ Tüzük Tasarısının 9. maddesine ilişkin Resmi Yorum.

⁶⁵ **Anette Kur:** (29 Aralık 1999), auk@intellecprop.mpg.de "Spare Part Design Protection", Kişisel e-mail. (31 Aralık 1999); **Phillips**, s. 88; **Nette**, s. 16.

⁶⁶ Aynı yönde **Dönmez**, s. 181.

⁶⁷ **Horton**, Spare Parts, s. 54. Ancak yazar diğer bir çalışmasında farklı görüşte olduğu iz-

fonksiyonun zorunlu kıldığı tasarımlar koruma şartlarını karşılamaya çağından dolayı koruma görmeyecektir. Bu nedenle özel olarak koruma istisnasına yer vermek gereksizdir. Bu eleştiri yerinde değildir. Anılan hükmün amacı rekabet engellerini ortadan kaldırmaktır. Başka bir deyişle, bu madde hükmüne göre, ancak pazarda rekabeti engellemeyen tasarımlar korunacaktır. Gerçekte, Topluluk ve Türk Hukukunda kabul edilen bu hüküm, tam tersi yönden eleştirilmeliydi. Şöyle ki, bir tasarım ürünün teknik fonksiyonunu ifa edebilmesi için, sadece iki veya üç alternatif sunuyorsa yine koruma görecektir midir?⁶⁸ Bu sorunun Topluluk ve Türk Hukukundaki cevabı kural olarak olumlu yöndedir. İki tasarım olarak bu sayı belirlendiğinde üçüncü tasarım seçeneği olmadığından dolayı rekabet yine engellenmiş olacaktır. Böylece görünürde rekabet varmış izlenimi uyanmaktaysa da gerçekte rekabet ortamı yoktur. Bir tasarım alternatif sunsa dahi, ürünün kendinden beklenen performansı tam olarak yerine getirememesi söz konusu olabilir. Bu halde de rekabet engellenir⁶⁹. Bu düşünceden hareket eden bir yazar⁷⁰, *sadece alternatif sunmayan fonksiyonel tasarımlar* ifadesini dar bulmaktadır. Ancak, aksi düşüncenin kabulü de kendi içinde birtakım sakıncaları barındırmaktadır. Nitekim *Tritton*, Topluluk Hukuku bakımından bu hükmü değerlendirirken, haklı olarak bu düzenlemenin çok tehlikeli olduğuna, çünkü tasarımı kopyalayan kişilerin bu hükmü, açık olmadığından, kötüye kullanabileceklerine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla, Topluluk ve Türk Hukukundaki konuya ilişkin düzenlemenin alternatifinin de iyi bir çözüm olmadığı görülmektedir.

İşlevsel zorunluluk arz eden (*must fit*) parça tasarımlarının koruma görmeyeceği kuralı, görsel zorunluluk arz eden (*must match*) parça tasarımlarına göre daha yumuşaktır. Çünkü *must fit* parça tasarımları-

lenimini vermektedir. Bkz. *Designs, Shapes and Colours*, s. 312.

68 Ayrıca bkz. **Franzosi**, s. 91.

69 Nitekim **Fellner**, alternatif bırakmayan fonksiyonel tasarımların korunmayacağı kuralının problemsiz olmadığını, uygulamada bu tür olaylara çok nadir rastlanacağını, dolayısıyla çok küçük bir alternatif sunan tasarımın bu incelemeyi aşacağını, bunun ise amaca uygun düşmediğini ifade etmektedir. Bkz. s. 150.

70 **Brown**, s. 1399-1400.

nm sadece bağlantı yerlerine ilişkin özellikleri korunmaz. Oysa *must match* parça tasarımlarında ise, parça tasarımının tamamı korunmaz⁷¹. Örneğin, bir eksoz borusunun bağlantı kısımlarına ilişkin tasarım korunmazken (*must fit*), diğer kısımlarının tasarımı korunur.

Uygulamada tasarımcıya sadece tek alternatif sunan bir ürün tasarımının varlığı şüphelidir. Bu durum ancak yedek parçalarda ve bağlantı parçalarında söz konusu olabilir. Örneğin, yedek parçaların bağlantı noktalarının tasarımları genellikle orijinalinin aynısı olmazsa, söz konusu parça işlev göremez. Ürün tasarımlarında böyle bir duruma belki çok nadir olarak rastlanabilir. Gerçekten böyle bir tasarıma örnek bulabilmek zordur⁷². Ancak bu hüküm bir ürünün tamamının tasarımına ilişkin olarak uygulama alam bulmasa da tasarımın bir kısım özelliklerinin değerlendirilmesinde dikkate alınacaktır. Burada tekerlek örneği tekrar hatırlanmalıdır.

Son olarak belirtelim ki, Topluluk Hukukunda ürünler arasındaki bağlantıların sağlanabilmesi için gerekli olan bağlantı parçalarının (*interconnections*) tasarımı, seçenek sunsalar dahi koruma görmez. Oysa hukukumuzda bunlar seçenek bırakıyorsa korumadan faydalanacaktır. Bu kuralın istisnası modüler ürünlerin tasarımıdır. Bunun nedeni ise, modüler ürünlerin ara yüzlerinin (*interfaces of modular products*) tasarımı, başlı başına yenilik özelliği taşımaktadır⁷³. Diğer bir deyişle, böyle bir koruma olmazsa, modüler ürünler, rakipler tarafından kolayca taklit edilerek kamunun malı hâline gelir. Bu ürünlerin meydana gelmesindeki esas etmen, tasarımlarıdır. Bunların tasarımı olmazsa, böyle ürünler de olmaz. Burada tasarım hukukunun, ürünlerin bizzat kendilerini değil, tasarımını korur ilkesine bir istisna getirildiğini görüyoruz.

71 Pistorius, s. 265.

72 Nitekim ne Alrc ne de başkaları Alrc'ye gönderdiği bilgi ve belgelerde bu konuda örnek bulunabilmiştir. Bkz. Discussion No: 5.8.

73 Tüzüğün Giriş kısmı (*Racital*) No: 11.

K A Y N A K Ç A

Alrc; Designs - Discussion Paper, August 1994 (*Alrc, Discussion*).

Alrc; Designs - Report, 1995 (*Alrc, Report*).

Arkan, Sabih; Marka Hukuku, AÜHF Yayınları, C.I, Ankara 1997.

Armitage, Ecbvard; "Community Designs" (Letter), EIPR, No:3/1992, s. 106.

Bainbridge, David; Intellectual Property, 4. Ed., Financial Times - Pitman Publishing, London 1999.

Beier, Friedrich-Karl; "Protection for Spare Parts in the Proposals for a European Designs Law, IIC, V.25, No:6/1994, s. 840-879.

Brown, Ralph S.; "Design Protection: An Overview", UÇLA Law Review, V.34 (1987), s. 1341-1404.

Burgunder, Lee B.; "Product Design Protection after Bonito Boats: Where it Belongs and How it Should Get There", American Business Law Journal, V.28, No: 1(Spring 1990), s.1-32.

Cornish, William R.; Intellectual Property, 3. Ed., Sweet & Maxwell, London 1999.

Denicola, Robert C.; "Applied Art and Industrial Design: A Suggested Approach to Copyright in Useful Articles", Minnesota Law Review, V.67(1983), s. 707-748.

Dönmez, İrfan; Markalar ve Haksız Rekabet Davaları, 2. Bası, İstanbul 1992.

Dunlop, Ajs; "The Protection of Aesthetic Designs" in The New Law of Trade Marks and Designs (Ed.: Coenraad VISSER), South Africa 1995, s. 67-72.

Englert, Brigitte; "The Law of Industrial Designs in Germany Actual State and Reform Proposals", IIC, V.12, No:6/1981, s. 773-785.

Fellner, Christine; Industrial Design Law, 2. Ed., Sweets & Maxwell, London 1995.

Firth, Alison; "Aspects of Design Protection in Europe", EIPR, No: 2/1993, s. 42-47.

Fitzpatrick, James F.; "Industrial Design Protection and Competition in Automobile Replacement Parts - Back to Monopoly Profits?", University of Baltimore Law Review, Symposium on Industrial Design Law and Practice, V. 19, No: 1-2 (Fall 1989/Winter 1990), s. 233-270.

Franzosi, Mario(Ed.); European Design Protection - Commentary To Directive And Regulation Proposals, Kluwer, The Hague 1996.

Fryer, III, William T.; "Industrial Design Protection in the United States of America-Present Situation and Plans for Revision", JPTOS, No:70(December 1988), s. 820-846.

Groves, Peter; Copyright and Design Law - A Question of Balance, Kluwer, London 1991.

Horton, Audrey A.; "European Design Law and the Spare Parts Dilemma: The Proposed Regulation and Directive", EIPR, No:2/1994, s. 51-57 (*Horton, Spare Parts*).

Horton, Audrey A.; "Industrial Design Law: The Future for Europe", EIPR, V.12/1991, s. 442-448 (*Horton, Industrial Design*).

Horton, Audrey A.; "Designs, Shapes and Colours: A Comparison of Trade Mark Law in the United Kingdom and the United States", EIPR, No:9/1989, s. 311-318 (*Horton, Designs, Shapes and Colours*).

Howe, Q.C, Martin; Russell-Clarke on Industrial Designs, 6. Ed., London 1998.

Johnston, Dan; Design Protection, 4. Ed., Gower Publishing Limited, England 1995.

Keyder, Virginia Brown; Tekstil Ürünleri ve Fikri Mülkiyet Yasası - Textiles and Intellectual Property Law, InterMedia, İstanbul 1998.

Kur, Annette; "European Design Protection", Yazar bu çalışmasını 1996'da Leuven Üniversitesinde yapılan bir konferansta sunmuş olup, yayımlanmamıştır (*Kur, European Design*).

Kur, Annette; "Freeze Plus' Melts the Ice - Observations on the European Design Directive", IIC, V.30, No: 6/1999, s. 620-632 (*Kur, Freeze Plus*).

Kur, Annette; (29 Aralık 1999), auk@intellecprop.mpg.de "Spare Part Design Protection" Kişisel e-mail. (31 Aralık 1999).

Kücükerman, Önder; Endüstri Tasarımı — Endüstri İçin Ürün Tasarımında Yaratıcılık, YEM Yayınları, İstanbul 1996.

Lahore, James; "The Herchel Smith Lecture 1992: Intellectual Property Rights and Unfair Copying: Old Concepts, New Ideas", EIPR, No:12/1992, s. 428-433.

Löbello, Mark A.; "The Dichotomy between Artistic Expression and Industrial Design: To Protect or not to Protect", Whittier LawReview, V.T3, No:1(Spring 1992), s. 107-138.

Nette, Alexahder; "Green Paper of the Commission of the European Community on the Legal Protection of Industrial Designs", Copyright World, Issue:22 (May/June 1992), S. 16 -20

Phillips, Jeremy; (Ed.: Mario Franzosi) European Design Protection - Commentary To Directive and Regulation Proposals, Kluwer, The Hague 1996.

Phillips, Jeremy / Firth, Alison(Eds.); Introduction to Intellectual Property Law, 2. Ed., Buttenvorths, London 1990.

Pistorius, Tana; The Copyright and Design Protection of Artistic Works with a Utilitarian Purpose, Unpublished PhD the-sis, University of Pretoria, South Africa, July 1997.

Suluk, Cahit; Yedek Parça Tasarım Hakkının Korunması, Yargı, Ankara 2001.

Suluk, Cahit; Tasarımların Onarım Amaçlı Kullanımı, Batider, C.XXI, S. 2, s. 269-296.

Suthersanen, Uma; Design Law in Europe, Sweet and Maxwell, London 2000.

Tritton, Guy; Intellectual Property in Europe, Sweet & Maxwell, London 1996. **Wipo (Ed.);** Introduction to Intellectual Property - Theory and Practice, Kluwer, London 1997.